

JURIDISKA FAKULTETEN

vid Lunds universitet

Amanda Gustafsson Johansson

Livstidsstraffet - behandling eller vedergällning?

En analys av rättsutvecklingen av livstidsstraffet för mord i
Sverige under 1999-2014

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Uppsats på juristprogrammet

15 högskolepoäng

Handledare: Lotta Maunsbach

Termin: VT 2014

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	5
FÖRKORTNINGAR	6
1 INLEDNING	7
1.1 Bakgrund	7
1.2 Syfte och frågeställningar	8
1.3 Avgränsningar	8
1.4 Metod	9
1.5 Material	10
1.6 Forskningsläge	11
1.7 Disposition	11
2 KORT HISTORISK BAKGRUND	13
2.1 1864 - 1964 – Livstidsstraffet innan brottsbalken	13
2.2 1965 - 1999 – Livstidsstraffet för vems bästa?	15
3 NUVARANDE LAGSTIFTNING	17
3.1 Är alla mord lika? – NJA 1999 s. 531	17
3.2 Omvandlingslagen & Nåd – vägen ut?	18
3.3 Allvarligaste fallen av mord – NJA 2007 s. 194	18
3.4 Lagstiftaren reagerar på praxis	20
3.5 Omständigheternas värde – NJA 2013 s. 376	22
4 AKTUELLT LAGFÖRSLAG	24
4.1 Ett behov av skärpning?	24
4.2 Rättpolitiskt behov?	26
4.3 Samhällsdebatten	28
4.4 Kräver allmänheten strängare straff?	28

5	SAMMANSTÄLLD STATISTIK	32
5.1	Livstidsstraffets andel	32
5.2	Lagföringsbeslut i relation till folkmängd	33
6	ANALYS	34
6.1	Normalpåföljdens pendling	34
6.2	Slutsats	36
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	39
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	42

Summary

The purpose of this essay is to investigate how and why the legislation concerning the sentence of life imprisonment for murder has changed in Sweden over the past 15 years, 1999-2014, and the thought process behind the changes. The investigation will be presented from a legal historical perspective.

In order to explain the development a short historical background has presented the thoughts behind the sentence.

The possibility of abolishing the sentence of life imprisonment has been raised three times, in 1934, 1953, and 2009, but on all of these occasions, the conclusion the legislator came to was that there exist criminals that are not possible to manage in any other way.

With regard to the actual purpose of the life imprisonment sentence, there has been a constant oscillation between treatment and punishment. When the Penal Code (Brottsbalken) came into force, it was based upon a foundation with the purpose of rehabilitative treatment, but since then it has been brought into question several times. The oscillation between these two approaches in history may also be seen in our recent past.

In 2009, the law concerning the penalty was modified due to a need to nuance the sentence. This need arose among the courts when the Supreme Court (Högsta Domstolen) (case NJA 2007 s. 194) highlighted that the sentence of life imprisonment should only be imposed in the most severe cases of murder. The new law corrected the need of nuance as well as the discrepancy that had existed between the two alternative sanctions. The legislative change resulted in a new sentencing range of ten years or a maximum of 18 or life imprisonment. The 2009 reform can be seen as a continuation of the historical ongoing trend of humanization.

In July 2014, newly changed legislation regarding the penalty of murder will take effect. The intention is to allow the ongoing new stringent position regarding serious crimes of violence to take place in the law. The new position gives the legislator the motivation to correct the law in order to assert the penalty of lifetime imprisonment in the majority of murder cases. The new reform has faced questioning since the public's real and actual demand for more stringent penalties is uncertain.

The conclusion is that it has not been possible to agree on what the best option between treatment and punishment is, and it is safe to say that the oscillation will be ongoing. One thing to bear in mind is the fact that for the past 200 years, Swedish society has consistently strived towards humanization and treatment. These efforts are included in the reasons why Swedish law has been considered as progressing, however, regrettably it now seems that it have become reactionary. Perhaps current governments should look back at their predecessors of 1921 who abolished the death penalty, even against the will of the public, as it could not be justified.

The question is whether the case here is that the legislator is altering the law in order to satisfy the uninformed public. We must come to realize that being tough on crime is not the same as being tough on criminals.

Sammanfattning

Uppsatsens syfte är att undersöka hur och varför lagstiftningen kring påföljden livstidsstraff vid mord har förändrats under de senaste 15 åren, 1999-2014, i Sverige samt de bakomliggande tankegångarna. Uppsatsen presenteras ur ett rättshistoriskt perspektiv.

För att kunna ge en bättre bakgrund har en kort historisk bakgrund presenterats som sedan övergår i uppsatsens avhandling gällande de senaste 15 åren.

Frågan gällande att avskaffa livstidsstraffet har lyfts tre gånger 1934, 1953 och 2009, men vid alla dessa tillfällen drog lagstiftaren slutsatsen att det fanns brottslingar som inte kan hanteras på annat sätt.

Det har pågått en ständig pendling mellan livstidsstraffets syfte gällande om det är behandling eller vedergällning. När Brottsbalken infördes lades en grund som står på behandlingsteorin men flertalet gånger har teorin ifrågasatts. Den pendling som ses genom historiken återspeglas även i vårt nära förflutna.

Påföljden ändrades 2009 efter regeringen uppmärksammat ett behov till nyanseringsmöjligheter från de lägre instanserna. Detta behov uppstod när Högsta Domstolen i NJA 2007 s. 194 uttalade att livstidsstraff endast skulle utdömas vid de allvarligaste fallen av mord. Lagändringen tillgodosåg ett nyanseringsbehov och åtgärdade den diskrepans som fanns mellan de två alternativa påföljderna. Påföljden som blev gällande var fängelse i lägst tio år eller högst 18 år eller livstids fängelse. Utvecklingen är en fortsättning av en humanisering av straffpåföljden som pågått sedan livstidsstraffets införande.

Den 1 juli 2014 kommer en ny lagändring gällande påföljden av mord att träda i kraft. Denna har till syfte att ge genomslag till den skärpta samhällssyn som finns gällande de allvarliga våldsbrotten och därför skall livstidsstraff utdömas vid majoriteten av mordfallen. Lagändringen 2014 ifrågasätts starkt när det inte tycks finnas ett reellt behov av straffskärpning bland allmänheten.

Slutsatsen är att det inte har gått att enas kring vad som är det bästa alternativet, utan det kommer troligtvis pågå en ständig pendling mellan behandling eller vedergällning. Utvecklingen som pågått under 200 år har hela tiden strävat efter humanisering och behandling. Det har gjort att svensk rätt har varit framåtsträvande men nu tycks den tyvärr bli bakåtsträvande. Det som regeringen kanske borde snegla åt är till dess föregångare som 1921 avskaffade dödsstraffet, mot allmänhetens vilja, när det inte kunde motiveras.

Det kan ifrågasättas om lagstiftaren ändrar påföljden för mord för att tillfredsställa en oinformerad allmänhet. Vi måste inse att vara hård mot brott är inte detsamma som att vara hård mot brottslingar.

Förord

Jag vill tacka min handledare Lotta Maunsbach för hennes tålamod när jag ställt tusentals frågor. Ett tack skall även riktas till min juridiska mentor Pia Johansson som öppnade mina ögon för juridik och hjälpte mig att upptäcka ämnet till denna uppsats.

Ett stort och varmt tack till mina gamla som nya vänner samt min pojkvän Daniel Persson, ni har varit min familj under studietiden i både skratt och gråt.

Men mitt största och varmaste tack vill jag rikta till mina föräldrar för alla tidiga morgnar och sena nätter när ni korrekturläst och varit bollplank. Ni är mitt största stöd och främsta hejarklack, utan er hade inget varit möjligt.

Och mamma, förlåt för världens sämsta morsdag.

Helsingborg, 25 maj 2014.

Förkortningar

BrB.	Brottsbalken (1962:700)
Brå	Brottsförebyggande rådet
Ds	Departementsserien
f.	Följande sida
ff.	Följande sidor
HD	Högsta domstolen
NJA	Nytt juridiskt arkiv I
Omvandlingslagen	Lag (2006:45) om omvandling av fängelse på livstid
Prop.	Proposition
SOU	Statens offentliga utredningar
SFS	Svensk författningssamling

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Mord är bland de värsta brott som kan begås, det kränker rätten till liv. Ett brott som samhället skall visa sitt största möjliga avståndstagande inför. Livstidsstraffet har förändrats över tid och är idag det strängaste straffet i svensk rätt.

Få straff är så kontroversiella och uppmärksammade i media som det tidsbestämda livstidsstraffet. Den ovisshet som råder gällande eventuell frigivning är påfrestande för den dömda och därför kan livstidsstraffet anses som inhumant.¹ Debatten kring påföljden har uppmärksammat lagstiftaren om den problematik som livstidsstraffet och dess utdömande inneburit. Resultatet av det är ett antal lagändringar de senaste åren. Lagändringarnas främsta motiv har varit att påvisa en samhällsutveckling gällande en strängare syn på allvarliga våldsbrott.

Den stundande lagändringen som träder i kraft den 1 juli 2014 är kontroversiell och uppfattningar står mot varandra. Motsättningarna gäller livstidsstraffets funktion samt syfte, men även de bakomliggande orsakerna till ytterligare straffskärpningar vid mord.

Denna ständiga debatt, från livstidsstraffets införande 1864 i svensk rätt till idag 2014, har väckt mitt intresse. Därför har jag valt att undersöka livstidsstraffet vid mord mellan 1999-2014 för att få en bättre kunskap kring Sveriges idag strängaste straff.

¹ Ds 2013:55, s. 74f.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet är att undersöka hur och varför lagstiftningen kring påföljden livstidsstraff vid mord² har förändrats under de senaste 15 åren (1999-2014) i Sverige samt de bakomliggande tankegångarna.

Frågeställningarna jag vill belysa är:

- Hur har lagstiftningen kring livstidsstraffet vid mord utvecklats från 1999 fram till idag (2014)?
- Varför har förändringen skett?

1.3 Avgränsningar

Idag används livstidsstraff uteslutande för mord, men kan utdömas för ett 30-tal andra brott såsom: människorov, grov mordbrand, grov allmänfarlig ödeläggelse, grovt spioneri, grovt sabotage, sjö-, luftfarts- och flygplats sabotage, myteri, kapning, folkmord samt ett antal brott som aktualiseras i krigstillstånd.³ Dessa brott kommer inte att behandlas, inte heller billighetsskäl⁴ eller ungdomsrabatt⁵. Gränsdragningen mellan mord och dråp, tillvägagångssätt vid tidsbestämning av livstidsstraffet genom nåd eller omvandlingslagen är bortvalt på grund av den begränsade tid som tilldelats. Avvägning vid påföljdsbestämning eller det tidsbestämda straffet kommer inte att behandlas i något annat avseende än dess roll i förhållande till livstidsstraffet.

Jag har valt att göra avgränsningen gällande tidsperioden utifrån en dom i HD, NJA 1999 s. 531. Genom domen skedde en förändring i praxis vid

² 3 kap. 1 § BrB.

³ SOU 2007:90 s. 151ff.; SOU 2007:90 bilaga 3;
<http://www.kriminalvarden.se/sv/fangelse/livstidsstraff/>

⁴ 29 kap. 1 § BrB.

⁵ 29 kap. 1 § BrB.

utdömandet av livstidsstraffet vid mord. Det är då utvecklingen under 2000-talet påbörjas och därför ser jag det som en naturlig startpunkt.

Uppsatsen är skriven i ett könsneutralt perspektiv, både kvinnor och män döms till livstidsstraff men för att förenkla språket är uppsatsen skriven ur ett manligt perspektiv när majoriteten livstidsfångar är män.⁶

1.4 Metod

Metoden som använts är en hybrid av följande metoder: rättsdogmatisk, kritisk, rättssociologisk samt rättshistorisk. Kombinationen av de fyra metoderna är för att kunna förstå, förklara och kritiskt granska varför lagstiftningen ser ut som den gör gällande livstidsstraffet vid mord. Genom denna kombination har hänsyn visats till det juridiska, men även ett utvecklings-, praktiskt-, och historiskt perspektiv.

Mest framträdande är den rättsdogmatiska metoden, vars syfte är att systematisera och analysera rätten för att sedan utmyнна i en slutsats som kan komma att kritisera gällande rätt. Den kritiska metoden framträder genom dess ifrågasättande och att den lämpar sig när man studerar samhällsförändringar, vilket kommer att vara genomgående i denna uppsats. För att belysa hur livstidsstraffet används i praktiken har jag använt den rättssociologiska när statistik studerats. För att studera hur livstidsstraffet och dess tillämpning utvecklats över tid kommer den rättshistoriska metoden användas.

Fokus har varit ett rättsutvecklingsperspektiv, då analysen kommer att baseras på utvecklingen från 1999 fram till dagens lagstiftning.

⁶ <http://www.kriminalvarden.se/sv/Fangelse/Livstidsstraff/>.

1.5 Material

Materialet som använts är främst enligt den hierarkiska rättskälleläran; lag, förarbete, praxis och doktrin. Jag har även använt lagkommentarer, artiklar, rapporter, samt informationsmaterial från myndigheter för att få en detaljerad insyn i det faktiska rätts- och lagstiftningsläget. Rättspolitiska faktorer och samhällsdebatten har studerats bl.a. genom artiklar för att förstå dess potentiella påverkan på utvecklingen. För en mer nyanserad kunskap kring det allmänna rättsmedvetandet har rapporten *Svenskars syn på straff* från den Kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet studerats.

Gällande praxis har störst vikt lagts vid tre prejudicerande domar från HD.⁷ Hänsyn har tagits till domskäl från olika underrätter, detta då det där kan uppfattas begynnande trendförändringar vid utdömande. Gemensamt för alla domar är att den tilltalade åtalats för mord enligt 3 kap. 1 § BrB.

För att kunna ge analysen en stabil grund har statistik från Brå samt Kriminalvården insamlats. Statistiken som inhämtas gäller 1995-2012⁸ för att få ett något längre tidsintervall för bättre analys. Genom direkt kontakt med Brå och Kriminalvården har statistiken inhämtats, därför är siffrorna att anse som säkerställda.

Det upptäcktes differens mellan siffrorna som presenterades vilken varken Brå eller Kriminalvården fullt ut kunde förklara. Tänkbara förklaringar kunde vara att många domar överklagas, att det är ett årsskifte innan den dömde skrivs in på anstalt, eller att den dömde avlider i häktet. Skillnaden i statistiken är ett intressant ämne för undersökning, men har avgränsats på grund av tidsbegränsning. Det är inte absoluta antal som skall studeras i uppsatsen utan de stora förändringarna över längre tid. Därför togs beslutet att basera analysen på Brå:s uppgifter för att undvika den förvirring som kan

⁷ NJA 1999 s. 531; NJA 2007 s. 194; NJA 2013 s. 376.

⁸ Även 2013 från Kriminalvården, 2014-05-2014 släpper Brå statistiken gällande 2013.

uppstå när siffrorna inte stämmer överens. Statistiken från Brå har sammanställts i två diagram.

Källorna har i majoritet hämtats från Internet, dessa är främst primärkällor. Innehållet är samma som i den tryckta versionen och det har hänvisats till de tryckta upplagorna, där det har varit möjligt, för att underlätta för läsaren.

1.6 Forskningsläge

Debatt och lagstiftning är ständigt pågående och föränderlig gällande livstidsstraffet. Redan innan införandet 1864 debatterades det om livstidsstraffets potentiella funktion i samhället och frågan är ännu inte besvarad. Än i dag råder det delade meningar om livstidsstraffet, både till dess funktion och dess motiv till att kvarstå. Det forskningsmaterial som finns inom området är gediget och omfattande.

Det pågår parallella debatter mellan praktiker, akademiker samt media. Debatten har nyligen fått nytt liv då ett antal kända förbrytare⁹ fått sina livstidsstraff tidsbestämda. I Veckans Juridik debatterades senast den 14 februari 2014 livstidsstraffet och dess motiv till att förbli. Detta visar på hur aktuell frågan är och alltid varit.¹⁰

Det finns en vilja och förändringsbenägenhet i den akademiska världen samt bland praktiker gällande livstidsstraffet. Förändringsviljan i relation till lagstiftningens utveckling skapar en intressant grogrund för argumentation kring livstidsstraffets roll i det svenska rättssamhället.

1.7 Disposition

För att placera in ämnet i en kontext är uppsatsen genomgående uppbyggd enligt livstidsstraffets kronologiska utveckling. Jag har valt att inleda med

⁹ Bl.a. Mattias Flink, se NJA 2011 s. 71.

¹⁰ <http://www.veckansjuridik.se/>.

ett avsnitt som ger en kort historisk bakgrund gällande livstidsstraffet i Sverige under tidsperioden 1864 till 1999. Först behandlas 1864 till 1964 och sedan 1965 till 1999. I nästkommande kapitel har lagstiftningen som den ser ut idag behandlats och fokus har lagts på praxis samt lagändringar under tidsperioden. Sedan följer en redogörelse för förslag för en ny lagstiftning som skall träda i kraft den 1 juli 2014. Detta följs av en presentation av två diagram där livstidsstraffet i olika perspektiv presenterats för att belysa den faktiska förändring som skett. Avslutningsvis kommer en analys där informationen som presenteras i uppsatsens deskriptiva delar bearbetas och uppsatsens frågeställningar besvaras.

2 Kort historisk bakgrund

I detta kapitel sätts livstidsstraffet in i ett historiskt sammanhang och hur dess roll pendlat mellan behandling och vedergällning lyfts fram.

2.1 1864 - 1964 – Livstidsstraffet innan brottsbalken

Livstidsstraffet infördes 1864 genom en ny svensk strafflag och användes jämte dödsstraffet vid de svåraste brotten. Strafflagen föregicks av debatt kring livstidsstraffet som ett uttryck för hämnd utan förbättrande funktion. Syftet med alla straff skulle vara prevention samt förbättring av brottslingen och livstidsstraffet ansågs inte uppfylla syftet. Livstidsstraffet var ett humanare alternativ till kroppsstraff, framförallt till dödsstraffet. Strafflagen kännetecknades av individualprevention och sågs som ett steg i att humanisera straffsystemet.¹¹

Under 1900-talet kom ett paradigmskifte där frihetsstraffen blev viktiga, de ledde till avskräckning. För effekt krävdes att straffen inte var för korta, vilket stämde väl in på livstidsstraffet. Grundtanken var att straffet skulle vara preventivt och proportionerligt.¹²

En av Sveriges mest framstående profiler på straffrättens område under 1900-talet var Professor Johan C.W. Thyrén. I sitt förslag till en strafflagsrevision markerade han att frihetsstraffet var för svåra brottslingar som behövde bättring och fostran. Specifikt var tidsbestämd internering bäst lämpad för de kroniska brottslingarna med kriminella gener. Livstidsstraffet behövdes, talionsprincipen¹³ var övergiven enligt Thyrén. Han jämförde statistik över länder i Europa som avskaffat dödsstraffet och länder där det tillämpades. Slutsatsen var att de som begick brott med

¹¹ Aspelin 1999, s. 115f.; Häthén 1990, s. 154; SOU 2002:26, s. 36.

¹² Häthén 1990, s. 176.

¹³ Med talionsprincipen menas öga för ett öga, tand för tand.

dödstraff i straffskalan avskräcktes inte av dödstraffet. Gärningsmannen hade inte eventuella konsekvenser i åtanke vid brottsögonblicket.¹⁴

Regeringen lät utreda dödstraffet och konklusionen blev att dödsstraffet inte kunde försvaras, även om allmänheten önskade det vid särskilt svåra brott. Livstidsstraffet bidrog med den prevention som krävdes och konsekvensen blev att dödstraffet i fredstid avskaffades 1921.¹⁵

Humaniseringen av straffen fortsatte och en av förespråkarna var professor Vilhelm Lundstedt. Hans åsikt var att straffets uppgift var att förstärka den allmänna moralen, öka medborgarnas plikt känsla och bevara välfärdssamhället. Huvudsyftet var inte att vara avskräckande eller vedergällande.¹⁶

Antalet livstidsfångar minskade successivt under 1900-talet. Från hundra fångar år 1900 till ca 60 livstidsfångar år 1910. Tio år senare, år 1920, endast 35 och år 1930 var det 25 livstidsfångar i Sverige. En nedgång med 75 % under 30 år.¹⁷

För att ge fångar vård i frihet alternativt sjukhusbehandling istället för fängelsestraff presenterades ett reformprogram 1934 som resulterade i en Strafflagsberedning. De kroniskt oförbätterliga skulle fortsätta dömas till tidsbestämd påföljd. Strafflagsberedningen diskuterade livstidsstraffet, slutsatsen drogs att påföljden skulle bibehållas. Det fanns brottslingar som inte kunde oskadliggöras på annat sätt. I Strafflagsberedningen ansågs att istället för ett långt tidsbestämt straff var det mer lämpligt med tidsbestämd påföljd.¹⁸

¹⁴ Aspelin 1999, s. 119f.; Thyrén, 1910, s. 97-101.

¹⁵ Seth 1984, s. 270ff., 289.

¹⁶ Häthén 1990, s. 191f.

¹⁷ SOU 2002:26, s. 36.

¹⁸ Aspelin 1999, s. 121.

I en SOU från 1953 ifrågasattes ännu en gång livstidsstraffet och återigen drogs slutsatsen att det fanns brottslingar som inte kunde hanteras på något annat sätt. Därför beslutades, med en mycket kort motivering, att livstidsstraffet skulle bibehållas. Det tidsbestämda straffet på tio år lades till i straffskalan för mord. Detta då det fanns brott som betecknades som mord, men livstidsstraff var ett allt för strängt straff.¹⁹

2.2 1965 - 1999 – Livstidsstraffet för vems bästa?

I den nya BrB som infördes 1965 fick behandlingsteorin fullt stöd i svensk rätt och ansågs därför vara den modernaste strafflagstiftning i världen. Vikt lades vid den dömdes rehabilitering och fokus var behandling i frihet. Hänsyn visades både till de individual- och samhällspreventiva tankegångarna.²⁰

Att långa straff skulle vara rehabiliterande *för den dömdes bästa* ifrågasattes redan tre år efter BrB trädde i kraft under en kriminalpolitisk konferens. Argumentet *för den dömdes bästa* kunde leda till minskad förutsägbarhet och rättssäkerhet samt göra påföljdsbedömningen godtycklig om straffet blev mycket längre än brottets straffvärde.²¹

Brå lämnade 1977 en rapport, *Nytt straffsystem*. Denna skulle leda till en översyn av BrBs påföljdssystem. Behandlingsteorin som tidigare premierades avfärdades och det möttes av kritik. Tankesättet som presenterades skulle leda till en tillbakagång i utvecklingen samt skulle leda till ett ensidigt och stelbent straffsystem. Straffen skulle vara rättvisa, förutbestämda samt konsekventa men inte för stränga. Grundförutsättningen var att de dömda skulle få den behandling de behövde och önskade. Detta för att bibehålla och fortsätta med det humana synsättet.²²

¹⁹ SOU 1953:14, s. 79, 123.

²⁰ Aspelin 1999, s. 123.

²¹ Aspelin 1999, s. 122f.

²² Aspelin 1999, s. 123f.

HD hänvisade i ett rättsfall 1985²³ till Straffrättskommitténs uttalande från 1953 att normalpåföljden för mord borde vara livstids fängelse. Mord hade blivit beteckningen vid ”normalfallen” istället för de grova fallen och dråp användes vid de mindre allvarliga fallen. HD menade att det skett en förskjutning och därför skulle inte livstidsstraff användas som normalpåföljd.²⁴

Under 1995 kom betänkandet *Ett reformerat straffsystem*²⁵, från den valde regeringen att ta hänsyn till flera av de principer²⁶ som var grunden till betänkandet. Men reformen genomfördes inte i sin helhet då det innebar att lämna behandlingsteorin.²⁷

Under denna tid tidsbestämdes livstidsstraff genom nådeansökan till regeringen, vilket kommer behandlas längre fram i uppsatsen. Under tiden mellan 1965-1994 tidsbestämdes livstidsstraff till 12-16 års fängelse. Men livstidsstraffet hade under 1990-talet slut blivit ett strängare straff. Det kom att förändras och tidsbestämdes till 18-25 år.²⁸

²³ Se NJA 1985 s. 510.

²⁴ Ds 2013:55, s. 18, 30.

²⁵ SOU 1995:91.

²⁶ Bl.a. proportionalitet, förutsebarhet och rättvisa.

²⁷ Aspelin 1999, s. 126.

²⁸ Prop. 2008/09:118, s.3; NJA 2007 s. 194 ”HD:s domskäl”; SOU 2007:90 s. 134f.

3 Nuvarande lagstiftning

I detta kapitel behandlas de faktorer som ligger bakom den gällande lagstiftningen och hur detta påverkat den fortsatta utvecklingen. Påföljden för mord kom under denna period²⁹ att ändras från 10 års fängelse eller livstidsstraff till fängelse på viss tid, lägst 10 år, högst 18 år eller livstids fängelse.³⁰

3.1 Är alla mord lika? – NJA 1999 s. 531

I NJA 1999 s. 531 mördade gärningsmannen offret i samband med ett bostadsinbrott. I det aktuella fallet vägde de försvårande omständigheterna tungt vilka bl.a. var; oprovocerad attack, stor brutalitet och flera knivhugg mot olika delar av offrets kropp. Påföljden utdömdes till livstidsstraff.

HD påpekade att det inte framgick vad normalpåföljden vid mord var. De konstaterade att det i varje särskilt fall skall göras avvägande baserat på omständigheterna, vilket innefattar både förmildrande och försvårande omständigheter. Utifrån avvägningen görs påföljdsbestämningen.

Domen var inte enhällig, två justitieråd lyfte fram utgångspunkten att livstidsstraffet bör förbehållas de allvarligaste morden t.ex. "[...] mord som planerats, utförts med särskild grymhet, skördat mer än ett offer eller innefattat moment som gör att mordet framstår som särskilt grovt."³¹

Följden av rättsfallet blev att livstidsstraffet dömdes ut vid mord som inte var av de synnerligen allvarligaste fallen.

²⁹ År 1999 -2014.

³⁰ 3 kap. 1 § BrB.

³¹ NJA 1999 s. 531, Skiljaktiga; Ds 2013:55, s. 31.

3.2 Omvandlingslagen & Nåd – vägen ut?

Den första stora förändringen i lagstiftningen sedan 1965 kring livstidsstraffet var att Omvandlingslagen infördes 2006. Genom lagen kunde livstidsfångar, efter de avtjänat 10 år, ansöka om domstolsprövning och få sina livstidsstraff tidsbestämda i Örebro tingsrätt.³²

Omvandling får inte resultera i att fängelsestraffets längd understiger det längsta tidsbestämda straff som kan dömas ut. Omvandling är inte en rättighet vilket innebär att livstidsstraffet kan vara livslångt.³³

HD hade konstaterat att omvandling av livstids fängelse borde normalt ske till 18 eller 21 år, alternativt om särskilt försvårande omständigheter föreligger, 24 år. Men den faktiska genomsnittliga tiden som livstidsstraff omvandlats till under senare tid är cirka 25 år.³⁴

Innan Omvandlingslagens införande kunde livstidsdömda få sitt straff tidsbestämt genom regeringens nådeinstitut. Regeringen hänvisar idag till Omvandlingslagen framför ansökan om nåd, men möjligheten att ansöka kvarstår. Nådeansökan kritiserades då regeringen inte behövde motivera avslag av ansökan och det var rättsosäkert, oförutsägbart samt att praxis inte utvecklades.³⁵

3.3 Allvarligaste fallen av mord – NJA 2007 s. 194

Den 30:e mars 2007 kungjordes ett kontroversiellt avgörande från HD som ändrade påföljdspraxis för mord i NJA 2007 s. 194. I fallet attackerade gärningsmannen sin sovande sambo med kniv vilket följdes av stryptag. I rummet bredvid fanns fyra barn (varav två gemensamma).

³² Prop. 2008/09:118, s. 3; <http://www.kriminalvarden.se/Fangelse/Livstidsstraff/>.

³³ Ds 2013:55, s. 14.

³⁴ Se NJA 2008 s. 579 I-III; Ds 2013:55, s 96.

³⁵ <http://www.regeringen.se/sb/d/17715>.

Hovrätten ansåg att handlingen inte präglats av den hänsynslöshet som krävdes för påföljden livstids fängelse. Därför ändrade hovrätten tingsrättens dom från livstids fängelse till 10 år. HD fastställde hovrättens dom. HD underströk att livstidsstraffet skulle förbehållas de allvarligaste fallen där det förelåg försvårande omständigheter av särskilt försvårande slag. Livstids fängelse skulle inte vara normalpåföljden vid mord. Om fängelse på livstid uteslutits kvarstod påföljden 10 års fängelse som enda alternativ. Detta då de alternativa påföljderna i lagtexten 2007 var 10 års fängelse eller livstidsfängelse.³⁶

Det framgick inte i lagtexten vad som skulle vara normalpåföljden, det skulle bedömas i varje enskilt fall baserat på de särskilda omständigheterna. Livstidsstraffen tidsbestämdes vid omvandling till längre straff än tidigare. Det resulterade i att livstidsstraffen i praktiken hade skärps och blivit en strängare påföljd än det tidigare varit. Ett antal rättsfall i lägre instanser³⁷ följde sedan detta prejudikat.³⁸

Domen kritiserades hårt i media och en av kritikerna var justitieministern Beatrice Ask. Ask menade att den enda alternativa påföljden som fanns, 10 års fängelse, skulle bli tillämpat i större utsträckning. Detta ökade risken för en generell sänkning av straffnivån för mord. En annan kritiker var förra hovrättsrådet Hans Henrik Abelin. Abelin menade att HD ändrande den lagstiftning som riksdagen lagstiftat och detta skapade osäkerhet vid straffmätningen.³⁹

³⁶ NJA 2007 s. 194 ”HD:s domskäl”; SOU 2007:90 s. 134f.

³⁷ Bl.a. RH 2010:2 och Göta hovrätt B 1297:07.

³⁸ NJA 2007 s. 194 ”HD:s domskäl”; SOU 2007:90 s. 131ff.; Ds 2013:55, s. 31.

³⁹ Abelin; Ask.

3.4 Lagstiftaren reagerar på praxis

Efter den uppmärksamhet och massiva kritik som uppkommit efter NJA 2007 s. 194 såg Beatrice Ask sig tvingad att ingripa. Ask uttryckte oro på två punkter, den ena var att den generella straffnivån för mord skulle sjunka, det andra var att domstolarnas två alternativa påföljder var så olika att det var orimligt. Därför tilldelades den redan befintliga Straffnivåutredningen (Utredningen) ett tilläggsdirektiv.⁴⁰

I tilläggsdirektivet till Utredningen påpekades att straffskalan för mord, som den var utformad 2007 innebar att domstolarna hade två möjligheter⁴¹. Efter omvandling av ett livstidsstraff blev skillnaden i verkställighetstiden mellan de två påföljderna minst 10 år. Denna skillnad i verkställighet var stor och problematisk.⁴²

Utredningen påpekade att nackdelarna med livstidsstraffet var flera, en minskad användning skulle inte vara en negativ utveckling vilket styrkte HDs avgörande i NJA 2007 s. 194. Det lyftes också fram att symbolvärdet som kännetecknande livstidsstraffet riskerade att gå förlorat om det användes i en större omfattning.⁴³

När lägre instanser⁴⁴ till följd av NJA 2007 s. 194 dömt till 10 års fängelse enligt det nya prejudikatet, underströks det ett behov av att kunna göra en mer nyanserad straffmätning för mord, för att ta hänsyn till varje enskilt fall. Regeringen ansåg att behovet av nyansering behövde åtgärdas då situationerna som skulle bedömas skiftade i stor grad. Omständigheter i

⁴⁰ Ask 2007; Dir. 2007:137 s. 1.

⁴¹ 10 års fängelse eller fängelse på livstid.

⁴² SOU 2007:90, s. 131 ff., 136 ff.; Dir. 2007:137 s. 1.

⁴³ SOU 2007:90, s. 16.

⁴⁴ Bl.a. RH 2010:2 och Göta hovrätt B 1297:07.

försvårande riktning gav endast utfall om påföljden var att anse som livstid, annars fanns endast 10 års fängelse som alternativ påföljd.⁴⁵

Underrätter hade innan domen 2007 försökt visa den skärpta synen i samhället på våldsbrott genom att döma ut livstidsstraff. Den strängare rubriceringen mord valdes aktivt framför dråp. Utredningen fastställde att praxis var tydligt, strängare straff än tidigare dömdes ut, vilket var för att påvisa den strängare synen på våld.⁴⁶

Utredningen utarbetade en ändring utifrån målet att möjliggöra en nyanserad bedömning samt behålla en hög straffnivå för det tidsbestämda straffet vid mord. Detta för att kunna ta hänsyn till både förmildrande och försvårande omständigheter i större utsträckning än vad som tidigare varit möjligt. Genom en utvidgning av den tidsbestämda straffskalan, till att omfatta lägst 10 år eller högst 18 år, öppnades möjligheterna upp för en höjd straffnivå och nyansering utan att användningen av livstidsstraffet ökade. Livstidsstraffet bevarades som strängaste möjliga påföljd och dess symbolvärde gick inte förlorat. Ändringen upprätthöll proportionalitetsprincipen och ekvivalens vid bestämningen av påföljd. Domstolen skulle använda hela straffskalan som ställdes till dess förfogande. Följden av ändringen var att skillnaden i verkställighetstid som tidigare funnits mellan det tidsbestämda straffet och tidsobestämda straffet för mord upphörde.⁴⁷

Med nyanseringsmöjligheterna fick domstolen fler alternativ om de ansåg att det fanns försvårande omständigheter men ändå inte uppnådde den grovhet som krävdes för livstids fängelse. Situationer exemplifierades då 18 års fängelse kunde bli aktuellt, dessa var vid flerfaldig brottslighet eller återfall i allvarlig brottslighet. Förslaget gav att livstids fängelse endast

⁴⁵ Prop. 2008/09:118 s. 4.

⁴⁶ SOU 2007:90, s. 136 f.; <http://www.kriminalvarden.se/Statistik/Livstidsdomda/Statistik-over-livstidsdomda/>.

⁴⁷ Prop. 2013/14:194 s.3ff., 25; SOU 2007:90 s. 146ff.

dömdes ut när det längsta tidsbestämda straffet, 18 år, inte ansågs innebära en tillräckligt ingripande åtgärd. Livstid skulle nu tillämpas vid exceptionella fall.⁴⁸

Regeringen ansåg att livstidsstraffet fyllde en viktig symbolfunktion som samhällets yttersta fördömande och skulle förbli att vara lagens strängaste straff. De valde mellan två alternativ vid lagändringen, att införa 18 år som övre gräns vid tidsbestämd påföljd vid mord eller livstids fängelsestraff som normalpåföljd vid mord. De uteslöt att ha livstidsstraffet som normalpåföljd då det inte skulle utöka nyanseringen vid bedömning.⁴⁹

Ett antal remissinstanser ansåg att livstidsstraffet skulle avskaffas, men en avskaffning skulle inte behandlas och därför bemöttes inte detta. Regeringen hade inte visat någon vilja eller önskan att avskaffa eller ens överväga att avskaffa livstidsstraffet.⁵⁰

3.5 Omständigheternas värde – NJA 2013 s. 376

Fyra år efter den nya påföljdslagstiftningen trädde i kraft kom ett nytt vägledande avgörande från HD i NJA 2013 s. 376. I detta fall attackerade gärningsmannen sin före detta sambo med bajonett på öppen gata, mitt på dagen framför deras två gemensamma barn trots kontaktförbud. Det förelåg ett flertal försvärande omständigheter. Tingsrätten dömde därför till fängelse på livstid.

Hovrätten liksom tingsrätten påpekade avsaknaden av förmildrande omständigheter och framhöll de försvärande. Bl.a. att gärningen var oprovocerad, på allmän plats och med stor brutalitet. En synnerligen försvärande omständighet var att mordet begicks framför barnen, som då var

⁴⁸ Prop. 2008/09:118 s. 15 samt s. 26f.; SOU 2007:90 s. 16.

⁴⁹ Prop. 2008/09:118, s. 4, 27.

⁵⁰ Prop. 2008/09:118, s. 3f, 27.

tre och sex år gamla. Dessa försvårande omständigheter gjorde att mordet utan tvekan hamnade i den övre delen av straffskalan.

I hovrätten argumenterades om livstidsstraffet var aktuellt. Vid argumentationen hänvisades till lagändringen från 2009 att livstidsstraffet förbehålls till de allvarligaste fallen. De exempel som angav vad som aktualiserade livstidsstraffet innefattade inte ovanstående mord. Slutsatsen blev att för de flesta mord var ett tidsbestämt straff tillräckligt. Baserat på detta, bedömdes att trots gärningens allvar, att det inte var ett fall som enligt förarbetena skulle leda till livstids fängelse. Påföljden skulle därför vara ett mycket strängt tidsbestämt straff och 17 års fängelse utdömdes.⁵¹

HD argumenterade kring att de föreliggande omständigheterna gav grund för utdömande av livstids fängelse. Men gärningsmannen hade som förmildrande omständighet en psykisk störning som sänkte straffvärdet. Därför ansåg HD att straffet skulle vara tidsbestämt. HD fastställde hovrättens dom.

I denna dom öppnade HD upp möjligheten att döma ut livstidsstraff, även för mord som inte fanns bland de exempel som definierats som de allvarligaste. HD slog fast att utgångspunkten vid påföljdsbestämning skulle vara 14 år. Det är från 14 år som försvårande och förmildrande omständigheter skall reglera påföljdens längd.⁵²

⁵¹ Den tilltalade var sedan tidigare dömd till ett års fängelse som inte verkställdes innan mordet begicks. Detta gör att det totala fängelsestraffet uppgår till 18 år (26 kap. 2 § BrB).

⁵² Ds 2013:55, s. 32f.; NJA 2013 s. 376.

4 Aktuellt lagförslag

Ett lagförslag gällande påföljden vid mord kommer att träda i kraft den 1 juli 2014. Detta kapitel behandlar bakgrunden till lagförslaget. Lydelsen som arbetats fram anger fängelse i 10 till 18 år, eller om försvårande omständigheter föreligger, livstidsstraff.⁵³

4.1 Ett behov av skärpning?

Livstidsstraffet som påföljd för mord har alltid haft motståndare, men även förespråkare. Det främsta motivet till den kommande lagändringen 2014 var den skärpta samhällssynen gällande allvarliga våldsbrott, vilken uttryckts under en längre period. En sådan bestående förändring gick inte att ignorera enligt lagstiftaren.⁵⁴

Den skärpta synen beror dels på att den enskilda fysiska integriteten värderas högre, dels att den drabbade både får fysiska och psykiska följder än vad som tidigare varit känt. Omgivningen drabbas av rädsla, som kan verka begränsande för en större krets. Det fanns även tveksamhet om lagändringen 2009 uppnått den skärpning som eftersträvats eller ytterligare skärpning krävdes.⁵⁵

Att ha livstidsstraffet som normalpåföljd avfärdades av regeringen 2009. Syftet med reformen 2009 var att åtgärda problematiken med klyftorna gällande verkställighetstid och möjliggöra nyansering. Bedömningen gjordes att livstidsstraffet som normalpåföljd i den då befintliga lagstiftningen inte skulle uppnå syftet. Men efter utökningen av det tidsbestämda straffet⁵⁶ föll detta argument. Eftersom nyanseringsmöjligheter

⁵³ Prop. 2013/13:194, s. 4.

⁵⁴ Ds 2013:55, s. 69.

⁵⁵ Ds 2013:55, s. 69ff.

⁵⁶ Lägst 10 år eller högst 18 år.

skapats och klyftan gällande verkställighetstid åtgärdats fanns nu möjligheten att göra livstidsstraffet till normalpåföljd.⁵⁷

Livstidsstraff skulle bli normalpåföljd vid mord och förutsägas dömas ut i en majoritet av fallen. Reformen 2014 hade som avsikt att nå de mord som fick ett tidsbestämt straff trots deras höga straffvärde. Försvårande omständigheter som vid påföljdsbestämningen tidigare varit i skärpande riktning skulle framöver resultera i att livstidsstraff döms ut. Det bedömdes att mord som tidigare baserat på lagstiftning och straffmättingspraxis fått påföljden 15 år eller mer framöver skulle leda till livstidsstraff. Genom detta kom även straffnivån gällande mord som inte dömts till 15 år eller mer att höjas. Detta då det var viktigt att alla steg på straffskalan användes för att undvika tröskeeffekter. Därför skulle de brott som tidigare fått påföljder mellan 10 till 15 år spridas ut över den tidsbestämda skalan, 10 till 18 år, istället.⁵⁸

Oavsett det enskilda fallets omständigheter skall de principer som BrB bygger på alltid komma till uttryck vid påföljdsbestämningen. Proportionalitetsprincipen, ekvivalens och förutsebarhet, är alltid grunden vid bedömningen. Den ofrånkomliga utgångspunkten är brottets allvarlighet eller hur klandervärd gärningen varit. Baserat på detta görs en helhetsbedömning på det enskilda fallets samtliga omständigheter. Dessa omständigheter, som både är objektiva och subjektiva, beaktas i olika grad.⁵⁹

Regeringen lyfte fram att det fanns anledningar som talade för en ökad användning av livstidsstraffet. Den främsta av dessa var att mord kränker den främsta rättigheten och bör därför regelmässigt bestraffas med lagens strängaste straff. Det skulle även leda till att den relativa

⁵⁷ Prop. 2013/14:194, s. 17f.; Ds 2013:55, s. 75f.

⁵⁸ Ds 2013:55, s. 5, 73,76f, 87f., 95; Prop. 2013/13:194, s.18, 29f.; Bilaga 4.

⁵⁹ Prop. 2013/14:194 s. 5; Ds 2013:55, s. 70ff., 77.

proportionalitetsprincipen fick ett större genomslag. Vissa brott förtjänar strängare, eller mildare, påföljd i förhållande till andra brott. Ett annat argument för en ökad användning av livstidsstraffet var att det skulle minimera återfallsrisken och detta skulle tillgodose behovet av samhällsskydd.⁶⁰

4.2 Rättspolitiskt behov?

När lagförslaget var ute på remiss var det ett antal instanser som inte ens ville uttala sig då behovet som straffskärpningen skulle ställa var rättspolitiskt. Lagrådets yttrande påpekade även detta och angav att ”[...] utgångspunkten för förslaget är den kriminalpolitiska att mord i betydligt större utsträckning än nu bör leda till fängelse på livstid”^{61, 62}.

Flertalet av de remissinstanser som svarade ställde sig kritiska till lagförslaget. Kritiken gällde bl.a. att den skärpta samhällssyn som man hänvisade till redan fått sitt genomslag genom lagändringen 2009 samt avskaffandet av preskription. Åklagarmyndigheten hänvisar till NJA 2013 s. 376 och att det tillgodosett behovet av skärpning. HD hade i domen påpekat att livstidsstraff kunde dömas ut även om det inte var återfall eller flerfaldig brottslighet. Med andra ord, det hade gjorts en skärpning genom praxis.⁶³

Att en ökad användning av livstidsstraffet skulle göra det svårare för nyanserade bedömningar samt att uppfylla proportionalitetsprincipen var en del av kritiken. Framförallt fall med försvårande omständigheter skulle kompliceras. Detta var inte ett avgörande skäl enligt regeringen som påpekade att den relativa proportionaliteten tillgodoses. Det kommer fortfarande finnas möjligheten att döma ut tidsbestämda straff, men om

⁶⁰ Ds 2013:55, s. 71f., 75, 97f.

⁶¹ Prop. 2013/14:194, s. 15.

⁶² Prop. 2013/14:194, Bilaga 4.

⁶³ Prop. 2013/14:194, s. 15.

försvårande omständigheter föreligger är brottets straffvärde så högt att det bör leda till ett livstidsstraff.⁶⁴

En oro som uttrycktes var att en känsla av orättvisa skulle utvecklas. Livstidsstraffet kommer att symbolisera det minst allvarliga brott det används för. Därför kommer mord med försvårande omständigheter som tidigare fått påföljden 15 år att likställas med seriemord, vilket inte uppfyller ekvivalensen eller proportionalitetsprincipen. Alla mord som får påföljden livstidsstraff bedöms att ha samma straffvärde. Genom detta kan livstidsstraffets symboliska värde minska. Nyanseringsmöjligheterna som premierades vid reformen 2009 kommer begränsas då det inte finns nyanser inom livstidsstraffet. Detta resulterar i att bedömningen av omständigheternas värde vid domstillfället kommer att försvagas.⁶⁵

Det fanns också kritik bland remissinstanserna att det inte var rationellt att ändra lagstiftningen så kort tid efter reformen 2009. Att det skett flertalet lagändringar inom området och tillkommit ny vägledande praxis påpekades. Det äventyrar stabiliteten som i sin tur stödjer förutsebarheten, legaliteten och rättsäkerheten. Detta är faktorer som inte skall utsättas för risk utan tungt vägande skäl. Många av remissinstanserna menar att stabiliteten premieras framför en skärpning.⁶⁶

Vid användning av livstidsstraffet blir det möjligt att ta större hänsyn till risker så som återfall vid tidsbestämning av straffet. Det motiverar inte ensamt en ökad användning, men det bemöter behovet av samhällsskydd.⁶⁷

Det finns en oro att lagändringen kommer att resultera i tillämpningssvårigheter. Det kommer krävas ett flertal domar som kan ge

⁶⁴ Prop. 2013/14:194, s. 16f., 22.

⁶⁵ Remissyttrande över Ds 2013:55, Ju2013/5925L5; Ds 2013:55, s. 74; SOU 2007:90, s.139, 142; Prop. 2013/14:194, s. 16.

⁶⁶ Prop. 2013/12:194 s. 16.

⁶⁷ Prop. 2013/14:194, s. 20.

vägledande praxis innan det finns tydliga riktlinjer för den nya bestämmelsens tillämpning.⁶⁸

4.3 Samhällsdebatten

Debatten som väcktes 2007 menade att kriminalpolitiken 15-20 år tidigare (1987-1992) blivit en del i partipolitiken. Politiker hade lyft fram det allmänna rättsmedvetandet och dess påverkan på lagstiftningen. Det kriminalpolitiska intressets fokuserades på våldet i samhället och framförallt det grova våldet.⁶⁹

Jerzy Sarnecki, professor i kriminologi vid Stockholms universitet, menade att kriminalpolitiken varit experternas område och nu utvecklats till ytterligare en del i kampen om att nå väljarna. Sarnecki uttryckte att *”Politikerna lärde sig snabbt att du vinner inga röster på att vara snäll mot brottslingar.”*⁷⁰. Tidigare fick lagändringar stöd från lagstiftaren och jurister eller andra experter. Utvecklingen som nu uppmärksammandes var att en ny normkälla användes vid lagändringar. Denna var allmänheten och detta för att stärka lagens demokratiska förankring.⁷¹

Tidningen Fokus lät göra en gallupundersökning 2007 för att undersöka svenskars inställning till längden på de fängelsestraff som dömts ut. Enligt denna undersökning ansåg hela 73 % att fängelsestraffen var för korta.⁷²

4.4 Kräver allmänheten strängare straff?

Ett av de främsta skälen till lagändringen är samhällets skärpta syn på allvarliga våldsbrott.

⁶⁸ Prop. 2013/14:194, Bilaga 4.

⁶⁹ Jerre och Tham 2010, s. 1, 11; <http://www.fokus.se/2006/01/brott-och-straft-tuffare-tag/>.

⁷⁰ <http://www.fokus.se/2006/01/brott-och-straft-tuffare-tag/>.

⁷¹ Jerre och Tham 2010, s. 6.

⁷² <http://www.fokus.se/2006/01/brott-och-straft-tuffare-tag/>.

I rapporten *Svenskars syn på straff* från 2010 påvisas det att svenskarna generellt vill ha hårdare straff. I utredningen fick ett representativt urval av svenskar tillfälle att döma i fiktiva fall och utfallet jämfördes med en domarpanels bedömningar. Undersökningen skedde i tre steg, först där de tillfrågades utan någon bakgrundsinformation, sedan genom en skriftlig blankett där de fick fallbeskrivningar och som sista steg fick de sitta med vid en fiktiv rättegång och efter detta diskutera med varandra. Brotten som bedömdes var fall som är av den typ som fått mycket uppmärksamhet i media. De allvarligaste fallen, så som mord bedömdes inte. Då mord ofta är relativt unika och ovanliga, lämpar de inte sig att använda vid undersökning av rättsmedvetandet.⁷³

Vid första steget tyckts det direkta svaret från en oinformerad allmänhet vara att lagändringen 2014 hade stöd i det allmänna rättsmedvetandet. Den spontana responsen var att oavsett den faktiska strafftiden var straffen för korta. Men det krav som ställdes gällande strängare straff betydde inte per automatik att det skulle innebära längre fängelsestraff.⁷⁴

Vid det andra steget dömde allmänheten ut egna straff efter att ha läst fallbeskrivningar. Utfallet blev att allmänheten dömde ut mildare påföljd än domarna men samtidigt trodde de att de dömde ut strängare straff än domarna. Allmänheten trodde genomgående att domstolarna utdömde mildare påföljd än de faktiskt gjorde. Detta visar att allmänheten inte har en insyn i vilka påföljder som faktiskt döms ut.⁷⁵

Vid tredje steget hade allmänheten fått mer information, suttit med vid en fiktiv rättegång samt diskuterat med varandra. Allmänheten ville då döma ut ännu mildare straff och med fokus på resocialiserande åtgärder. Desto mer

⁷³ Jerre och Tham 2010, s. 52, 68.

⁷⁴ Jerre och Tham 2010, s. 1, 8f.

⁷⁵ Jerre och Tham 2010, s. 8, 52, 67f.

informerad allmänheten blev desto mindre var stödet för strängare straff. Straffet skulle vara kännbart nog, men det innebar inte alltid en längre internering.⁷⁶

Något som behandlas i samma rapport är att det enligt en enstämig forskning visar att det inte är allmänheten som vill ha strängare straff. Det är politiker som önskar sig detta genom en hänvisning till folkets vilja. Ett mål som kriminalpolitiken även har är att allmänheten skall vara informerad och därför bör allmänhetens åsikter efter att blivit informerade vara mer värd än den spontana reaktionen.⁷⁷

Det är inte preventiva effekter som motiverar lagändringen utan en förändrad samhällssyn och detta utan tydlig empiri som underlag. Det är svårt att motivera att det skulle finnas ett större avståndstagande inför allvarliga våldsbrott idag än vad det varit några decennier tidigare. Troligtvis har mord alltid betraktats som det mest avskyvärda brottet. Dock finns det indikationer från rapporter att allmänheten tror att kortare straff döms ut än vad som faktiskt görs. Detta kan ge upphov till allmänhetens önskan gällande strängare straff. Men underlaget för en sådan slutsats är starkt begränsat.⁷⁸

Slutsatsen i denna rapport är att det är svårt att motivera en straffskärpning med det allmänna rättsmedvetandet som legitimeringsgrund. Det kanske borde vara mer prioriterat att låta allmänheten ta del av mer information för att sedan kunna uttala sig i frågan och utifrån det analysera om det krävs strängare straff. Om det skulle leda till slutsatsen att den faktiska påföljdsbestämningen påtagligt avviker från det allmänna rättsmedvetandet eller rättsuppfattningen är det ett problem som måste åtgärdas. Allmänhetens ställningstagande för strängare straff är utan vetskap om vilka

⁷⁶ Jerre och Tham 2010, s. 3, 26, 65, 70ff.

⁷⁷ Jerre och Tham 2010, s. 72.

⁷⁸ Remissyttrande över Ds 2013:55, Ju2013/5925L5, s. 1; Svenskars syn på straff s. 2, 7, 68ff.

straff domstolarna faktiskt dömer ut. Om allmänheten får information om brottet och de inblandade sjunker straffbenägenheten, vilket även understryks i andra undersökningar.⁷⁹

⁷⁹ Jerre och Tham 2010, s2, 7, 68ff.

5 Sammanställd statistik

Nedan presenteras två diagram som påvisar livstidsstraffets utveckling i siffror.

5.1 Livstidsstraffets andel

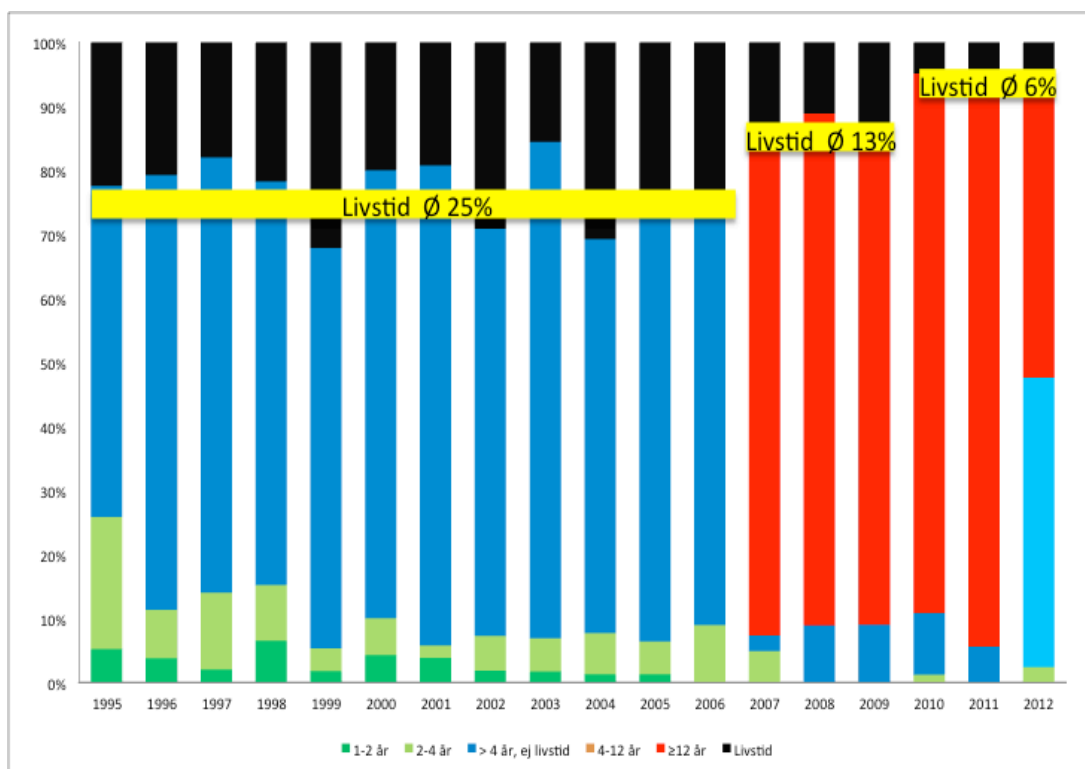

Diagram 1

I Diagram 1 har statistik från Brå sammanställts. Det som presenteras är vilken andel livstidsstraffet haft av de påföljder som dömts ut för mord under 1995 till 2012. Det går att tyda att livstidsstraffets andel har halverats två gånger under tidsperioden.

5.2 Lagföringsbeslut i relation till folkmängd

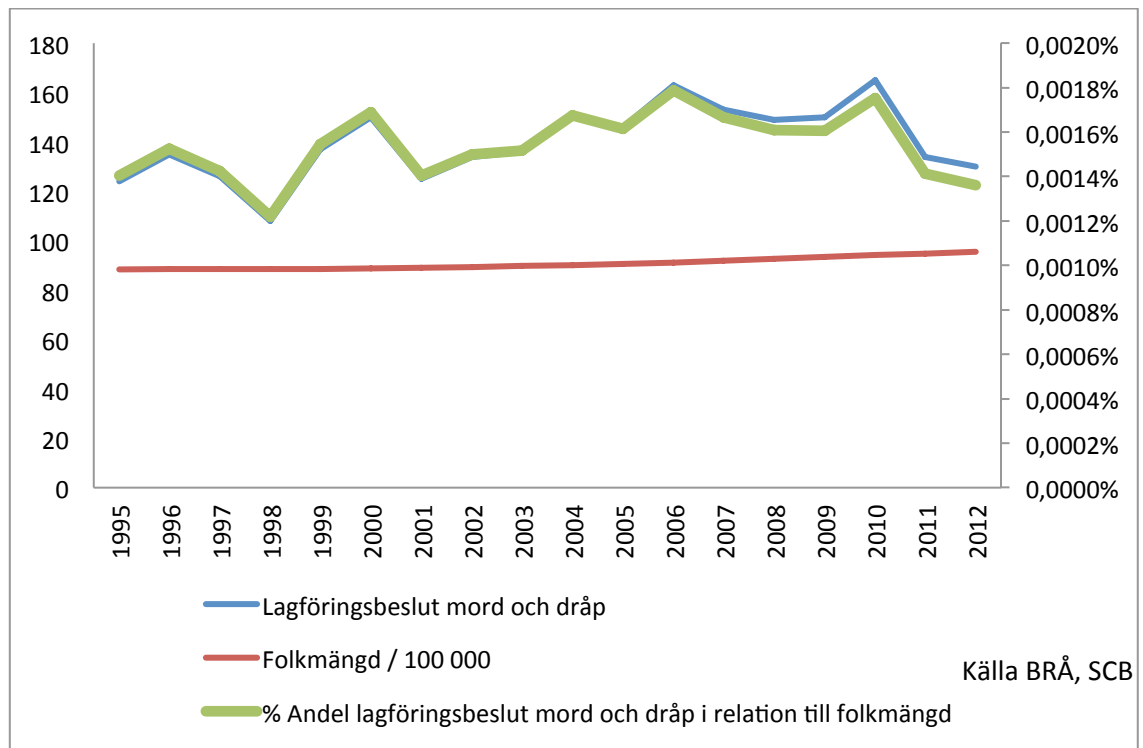

Diagram 2

I Diagram 2 presenteras relationen förändringen gällande antalet lagföringsbeslut för mord och dråp i förhållande till befolkningsmängd mellan 1995 till 2012. I detta diagram kan vi se att antalet lagföringsbeslut för mord och dråp i stort sett varit konstant i relation till folkmängden och sedan 2007 minskat.

6 Analys

6.1 Normalpåföljdens pendling

År	Förmildrande omständigheter			Normalpåföljd	Försvårande omständigheter		
1999-2009				10 år	Livstid		
2009-2014	10 år	till	13 år	14 år	15 år	till	18 år Livstid
2014 -	10 år	till	18 år	Livstid			

I illustrationen ovan går det att se hur normalpåföljden för mord har förändras under den tid uppsatsen haft till syfte att undersöka, 1999-2014.

Under arbetet med uppsatsen har jag funnit att lagstiftaren, samhället och de som utövar rätten har pendlat i sina uppfattningar likaså har lagstiftningen pendlat. Pendlingen har sin grund i oenigheten gällande livstidsstraffets syfte. Redan på 1800-talet fanns insikten i att straff skulle vara ett sätt att förbättra och inte ett uttryck för hämnd. Ändå är det mellan dessa två ytterligheter som diskussionen om livstidsstraffet än idag pendlar vilket påverkat lagstiftningen i hög grad.

Om effekten av ett livstidsstraff studeras i preventivt syfte, kan en utgångspunkt vara Thyréns ställningstagande. Han menade att de som begick mord med dödsstraff i straffskalan inte avskräcktes av påföljden. Detta stärks vid en jämförelse av andelen livstidsdömda i relation till befolkningmängden mellan åren 1900 och 2013. Från hundra livstidsfångar⁸⁰ år 1900 med en befolkning på ca 5,2 miljoner till 147 livstidsfångar år 2013 på 9,6 miljoner. Det visar att andelen av befolkningen som är livstidsdömda 2013 är 0,0015 % och 1900 var det 0,0020 %.⁸¹ Andelen livstidsdömda var procentuellt större när ett strängare straff fanns i

⁸⁰ Exklusive 3 dödsstraff som verkställdes 1900, se von Hofer s. 28.

⁸¹ Se Diagram 2.

straffskalan, dödstraff. Det som också är intressant är att andelen mord och dråp minskat sedan 2007 i jämförelse med befolkningstillväxten. Med en växande befolkning och ett minskat utdömande av livstidsstraffet de senaste åren har det dödliga våldet minskat.⁸² Därför är livstidsstraffets preventiva effekt tveksam att hänvisa till, precis som Thyren menade.

Thyren påpekade även att det fanns brottslingar, som tidigare sågs som kroniska, som inte kunde hanteras på ett bättre sätt än en tidsbestämd internering. Som ett nutida exempel kan jag hänvisa till Breivik i Norge.⁸³ Precis som i Justitiedepartementet påtalande år 2013 är en anledning till användning av livstidsstraffet att tillgodose samhällsskyddet. Men det är tveksamt om det skall vara ett skäl till ökad användning av livstidsstraffet.

Livstidsstraffet bör dömas ut vid de absolut mest exceptionella fallen som HD påpekade år 2007 och genom det återfå sin symbolstatus. Detta då det inte finns en preventiv effekt av livstidsstraffet. Det kommer alltid finnas ett behov av att bestraffa de som är en risk för samhället och som inte förbättras. Därför krävs ett straffsystem med en tidsbestämd påföljd, vilket regeringen slagit fast 1934, 1953 samt 2009. Vid samma tillfällen har regeringen även påpekat att livstidsstraffet skall användas vid de tillfällen då det absolut tydligaste avståndstagandet behöver göras och ingen annan lämplig påföljd finns. Men tillämpningen av livstidsstraffet bör inte normaliseras som lagändringen 2014 slår fast.

När BrB infördes 1965 fick behandlingsteorin fullt genomslag men även då blev pendlingen tydlig. Redan tre år senare kritiserades argumentet att straffet skulle vara *för den dömdes bästa* på en kriminalpolitisk konferens. Att ta hänsyn till brottslingens rehabilitering vid straffbedömningen gjorde påföljdsbestämningen rättsosäker och godtycklig. Detta är ett tydligt avståndstagande från att tillämpa behandlingsteorin fullt ut av politikerna.

⁸² Mellan år 2008-2012, se Diagram 1 & 2.

⁸³ Attentatet på Utøya och Oslo 22 juli 2011.

Det som hade varit att föredra och som tycks tillämpas i praktiken är en kompromiss mellan behandling och vedergällning. Vilket än en gång visar att det troligtvis alltid kommer pågå en debatt kring livstidsstraffets syfte.

Ställningstagandet från rapporten gällande allmänhetens rättsmedvetande var att det är politiker som önskar strängare straff. Detta var aktuellt redan 1968 och upprepas genom Beatrice Asks agerande efter domen från 2007, där Ask gav tilläggsdirektiv till existerande utredning.

Det finns vissa paralleller mellan lagändring 2009 och BrBs införande 1965. Genom införandet av BrB lyftes tankar om humanisering och därmed att alla brottslingar är unika. Att ta ett steg till nyansering 2009 kan även ses som ett steg i humaniseringens riktning. Att endast ha två möjliga påföljder, 10 år eller livstids fängelse, var ohållbart då det uppenbarligen fanns mord som föll mellan de två påföljderna. Nyanseringen gav möjligheten att differentiera mordet och bestämma påföljden efter varje enskilt fall. Lagändringen 2009 uppfyller i flera steg de krav som ställs på dagens påföljder genom att det ger genomslag för de principer vårt rättsväsende bygger på. Det är även mer rättssäkert och förutsägbart dessutom kvarstod livstidsstraffet om det behövdes vid exceptionella fall.

6.2 Slutsats

Lagändringen som skall träda i kraft 2014 kommer sannolikt resultera i att fler livstidsstraff döms ut då det är syftet med ändringen. Ändringen görs med hänvisningen till samhällets skärpta syn på våldsbrott och att denna syn skärpts under en längre tid. Men detta utan att presentera någon form av empiri eller annan säkerställd grund att hänvisa till. Det går inte att påvisa att en informerad allmänhet vill ha strängare straff, men det går att påvisa att en allmänhet utan kunskap vill ha strängare straff.

Det väcks även tankar kring varför lagstiftaren handgripligen går in och ändrar lagen i motsatt riktning mot en längre tids humaniserande utveckling.

Det är inte möjligt att påvisa med någon empiri eller fakta men det tycks inte finnas en god samstämmighet mellan lagstiftaren och de som tillämpar lagen.

Att genomföra två lagändringar⁸⁴ med vitt skilda ställningstagande gör att rättsäkerheten, förutsägbarheten och rättsväsendets trovärdighet kommer att ifrågasättas. Utvecklingen har gått från att ha premierat nyansering till att ha livstidsstraffet som normalpåföljd. Ställningstagandet gick från tillämpning vid de allvarligaste fallen till en majoritet av fallen.

Även utvecklingen som har skett utanför själva påföljdsbestämmelsen, som omvandlingslagen, är färgad av ett försök att humanisera livstidsstraffet och göra det mer rättssäkert. Genom omvandlingslagen skapades möjlighet att utveckla praxis och skäl gavs vid avslag. Omvandlingslagen utvecklades som en ventil när livstidsstraffet tillämpades i stor utsträckning. Vilket pekar på att vid en skärpt syn på straff utvecklas andra vägar att hantera konsekvenserna.

Det går att följa pendling när det gäller livstidsstraffet som ett samhällsskydd. Samhällsskyddet som argument använde sig Thyrén av under 1900-talet och regeringen använder samma argument vid lagändringarna 2009 samt den kommande 2014.

Synen på straffets syfte har pendlat mellan behandling och vedergällning, ibland får en av dem övervikt men oftast råder en kompromiss av de båda. Denna pendling diskuterades redan för 200 år sedan, det är inte ett nytt fenomen. Det som kan ses som förvånande är att det inte enats kring en medelväg som upprätthåller rättsäkerheten. Svensk straffrätt har följt tankegångar som uppstod redan på 1800-talet med humanisering som mål för straffen, men pendeln har nu svängt över mot vedergällning.

⁸⁴ Reformerna 2009 och 2014.

Utvecklingen som pågått under 200 år har hela tiden strävat efter humanisering och behandling. Det har gjort att svensk rätt har varit framåtsträvande men nu tycks den tyvärr bli bakåtsträvande. Det som regeringen kanske borde snegla åt är till dess föregångare som 1921 avskaffade dödsstraffet, mot allmänhetens vilja, när det inte kunde motiveras.

Det som kan ifrågasättas är om lagstiftaren ändrar påföljden för mord för att tillfredsställa en oinformerad allmänhet. Vi måste inse att vara hård mot brott är inte detsamma som att vara hård mot brottslingar.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Hänvisade lagar och förordningar

Brottsbalken, SFS 1962:700

Lag om omvandling av fängelse på livstid SFS 2006:45

Tryckta källor

Statens offentliga utredningar

SOU 1953:16 *Enhetligt frihetsstraff m.m.. Stockholm, 1953.*

SOU 2002:26, *Frigivning från livstidsstraff, Stockholm 2002.*

SOU 2007:90 *Straffskalan för mord, Delbetänkande från Straffnivåutredningen, Stockholm 2007.*

SOU 1995:91 *Ett reformerat straffsystem, Stockholm 1995.*

Propositioner

Prop. 2008/09:118 *Straffskalan för mord m.m., Stockholm, 2008.*

Prop. 2013/14:194, *Skärpt straff för mord, Stockholm 2014.*

Offentliga tryck

Dir. 2007:137 *Tilläggsdirektiv till Straffnivåutredningen*

Ds 2013:55 *Skärpt straff för mord*

Litteratur

Häthén, Christian: ”Straffrättsvetenskap och kriminalpolitik – De europeiska straffteorierna och deras betydelse för svensk strafflagstiftning 1906-1931. ”Tre studier”. Lund 1990.

Seth, Ivar: ”Överheten och svärdet – Dödsstraffdebatten i Sverige 1809-1974”. Rätthistoriskt bibliotek band 35, Norrtälje, 1984.

Thyrén, Johan C.W. ”Principerna för en strafflagsreform – I, Straffets sociala uppgift. Straffsystemet”. Lund 1910.

Thyrén, Johan C.W.: ”Principerna för en strafflagsreform – III, Brottbegreppets subjektiva sida. Försök. Subjektsflerhet - Sammanfattning av de legislativa resultaten i delarne I-III”. Lund 1914.

Von Hofer, Hannes: "Brott och straff i Sverige. Historisk kriminalstatistik 1750-2005". Fjärde upplagan. Stockholm 2011.

Artiklar

Abelin, Hans Henrik, ”Högsta domstolen misstolkar lagen om straffet vid mord”. Dagens Nyheter Opinion, 2007-07-24. Hämtad den 15 april 2014 från:

<http://www.dn.se/debatt/hogsta-domstolen-misstolkar-lagen-om-straffet-vid-mord/>

Ask, Beatrice, ”Ny straffskala för mord ger längre tid i fängelse”. Dagens Nyheter Opinion, 2007-10-04 (2007) . Hämtad den 15 april 2014 från:

<http://www.dn.se/debatt/ny-straffskala-for-mord-ger-langre-tid-i-fangelse/>

Aspelin, Erland, ”Straffets grunder – historisk bakgrund”, Svensk Juristtidning, s 108-131. Hämtad den 15 april 2014 från:

<http://svjt.se/svjt/1999/108>

Veckans Juridik, avsnitt 1 – Tema Livstidsstraff. Sämt 14 februari 2014. Hämtat 23 mars 2014.

<http://www.veckansjuridik.se/>

Rapporter

Jerre, Kristina & Tham, Henrik (2010). Svenskarnas syn på straff. Rapport 2010:1. Kriminologiska institutionen. Stockholm. Stockholms universitet. Hämtad den 10 maj 2014.

<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:351803/FULLTEXT01.pdf>

Elektroniska källor

Kriminalvården. "Statistik över livstidsdömda". Hämtad 15 april 2014 från:

<http://www.kriminalvarden.se/Statistik/Livstidsdomda/Statistik-over-livstidsdomda/>

Kriminalvården. "Livstidsstraff". Hämtad 11 april 2014 från:

<http://www.kriminalvarden.se/sv/fangelse/livstidsstraff/>

Regeringskansliet – Justitiedepartementet. "Nåd i brottmål". Publicerad 21 augusti 2013. Uppdaterad 28 augusti. Hämtad 15 april 2014 från:

<http://www.regeringen.se/sb/d/17715>

Sundling, Janne: "Brott och straff: tuffare tag". I: *Fokus nummer 2006-03*.

Hämtad den 15 april 2014 från:

<http://www.fokus.se/2006/01/brott-och-straft-tuffare-tag/> (2014-04-15)

Rättsfallsförteckning

Domar från hovrätterna

Göta hovrätt (2007-07-09), Mål nr B 1297-07.

Svea hovrätt (2009-12-23) Mål nr B 8231-09.

Svea hovrätt (2010-11-23), Mål nr B 7497-10.

Domar från Högsta Domstolen

NJA 2007 s.194.

NJA 2013 s. 376.

NJA 2011 s. 71.

NJA 1995 s. 48.

NJA 1999 s. 531.

NJA 1985 s. 510.